

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Джинджояна Володимира Вергаровича «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми», представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Діяльність туристичних підприємств є вагомим чинником соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок надходжень від зростаючих туристичних потоків, залучення інвестицій у формування місцевої інфраструктури, ефективного використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів території, її активного включення у національну та міжнародну торгівлю послугами. За даними Всесвітньої туристичної організації, не зважаючи на геополітичні та економічні проблеми, індустрія туризму та подорожей навіть в умовах світової фінансової кризи демонструє стабільні позитивні тенденції: в 2015 році число міжнародних туристичних прибуттів зросло порівняно з 2014 р. на 4,6 % і склало 1186 млн туристичних прибуттів. До 2030 року кількість міжнародних туристських прибуттів в усьому світі, як очікується, буде збільшуватися в середньому на 3,3 % щороку в період 2010-2030 рр. і становитиме 1 млрд 800 млн подорожуючих. Стихійний розвиток країн, міст і регіонів як туристичних дестинацій відходить у минуле, оскільки без наукового обґрунтування та моделювання неможливо реалізувати ефективну стратегію розвитку туристичного потенціалу регіону, передбачити, як саме буде відбуватися процес формування туристичного продукту, які зміни відбудуться у майбутньому і як саме туристична інфраструктура буде реагувати на нові виклики ринку.

Щоб ефективно розвиватися, максимально використовувати свій конкурентний потенціал, туристичне підприємство повинено мати науково обґрунтовану стратегію соціального розвитку, яка виступає дорожньою картою для управління туристичною галуззю регіону в контексті загального соціально-економічного прогресу та екологічного благополуччя. При цьому система управління має вибудовуватися на контрольованій, комплексній та стійкій основі, з дотриманням принципів економічного, соціального та екологічного балансу. Завдяки такому підходу туристичні підприємства можуть принести території значні економічні вигоди, не спричиняючи екологічних та соціальних проблем. Саме цьому тема дисертаційної роботи Джинджояна В.В. є вкрай актуальною.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Подану до захисту дисертацію виконано у відповідності до плану науково-дослідних робіт Класичного приватного університету за темою «Формування механізмів стабілізації функціонування промислових підприємств на засадах антикризового управління» (номер державної реєстрації 0116U000799). В дослідженні автором визначено напрями реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» та Національного університету водного господарства та природокористування за темою «Інформаційні комунікації в соціокультурній та економічній сферах», № держреєстрації 0118U001642 (2018 – 2022 рр.). В дослідженні автором проаналізовано вплив інформатизації на якість послуг туристичних підприємств та розвиток діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації.

Основні наукові положення, висновки і рекомендації, що сформульовані у дисертації, ступінь їх обґрунтованості і достовірності.

В дисертації Джинджояна В.В. «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми» подано нові наукові положення. Висновки та рекомендації, які містяться в роботі повною мірою обґрунтовані, опрацьовані у відповідності з метою і завданням, предметом і об'єктом дослідження, базуються на загальнонаукових положеннях економічної науки і результатах наукових досліджень, їх узагальнень, критичному осмисленні праць вітчизняних та зарубіжних вчених з широкого кола економічних проблем, пов'язаних із управлінням розвитком підприємств, галузевої специфіку розвитку підприємств туристичної сфери, соціального підприємства та соціальної діяльності туристичних підприємств.

Джинджоян В.В. поставив за мету обґрунтування теоретико-методичних засад та розробку науково-практичних рекомендацій щодо визначення наукових основ та соціальних детермінант діяльності туристичних підприємств.

Об'єкт, предмет та мета роботи науково пов'язані та чітко окреслюють поле дослідження.

Наукова обґрунтованість положень та висновків дисертації забезпечується застосуванням відомих методів наукового пізнання та проведення досліджень, зокрема, аналізу, синтезу, індукції, дедукції – для вивчення сутності, еволюції й особливостей діяльності сучасних підприємств в умовах існування соціальної парадигми; метод еволюційного аналізу застосовувався в процесі дослідження формування основ діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації, метод теоретичного узагальнення використався для визначення напрямів реалізації соціальних складових діяльності туристичних

підприємств, метод класифікації – в процесі розробки методики оцінки ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі України, метод порівняння – при аналізі напрямів реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року», статистичного, кластерного аналізу – в процесі аналізу сучасних туристичних підприємств України за підходами до реалізації соціальних функцій та впливу внутрішніх соціальних програм туристичних підприємств на показники їх діяльності, графічні методи – для використання в аналітичних, теоретичних та рекомендаційних положеннях щодо діяльності туристичних підприємств на основі соціальних детермінант, соціологічні методи – в процесі визначення проблем та пріоритетів соціальної діяльності туристичних підприємств та

Дисертація базується на використанні в основному офіційної статистичної інформації з національних джерел та матеріалів міжнародних організацій. У роботі використані дослідження українських і зарубіжних вчених-економістів, дані інформаційних бюлетенів, статистичних збірників тощо, статистичні матеріали туристичних підприємств, а також власні аналітичні розрахунки й матеріали досліджень.

Робота має загальноприйнятну структуру, є обґрунтованою, переконливою, логічно витриманою, що дало можливість автору розкрити зміст проблеми, охарактеризувати її теоретичні й практичні аспекти, зробити висновки та сформулювати пропозиції.

У першому розділі дисертації сформульовано теоретико-методологічні основи дослідження сукупності соціальних процесів та напрямів гармонізації соціального простору, досліджена підприємницька та корпоративна діяльності в контексті розвитку сучасної соціальної парадигми, досліджено науково-методичні підходи до соціалізації функцій туристичних підприємств в сучасних умовах диверсифікації туристичного продукту.

У другому розділі дисертації досліджено наукове підґрунтя вдосконалення системи стратегічного управління на туристичному підприємстві, проаналізовано процес соціалізації маркетингових інновацій в діяльності туристичних підприємств, визначено вплив ІТ технологій на якість надання послуг туристичних підприємств у напрямку розвитку соціальної складової.

В третьому розділі дисертації досліджено пріоритетні напрями реалізації соціальних детермінант в діяльності туристичних підприємств, визначено вектор розвитку діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації, структуровано проблеми та перспективи реалізації соціальної детермінанти в діяльності туристичних підприємств.

В четвертому розділі дисертації проведено розробку методики оцінки ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі України, проведено кластерний аналіз туристичних підприємств України за ознакою «реалізація соціальних функцій», здійснено інтеграцію соціальних функцій та соціальних програм в діяльності туристичного підприємства.

У п'ятому розділі дисертації досліджено реалізацію принципи корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року», удосконалено соціальні функції та соціальні програми туристичного підприємства у напрямку сталого розвитку, розроблено концептуальну модель соціальної діяльності туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми.

Запропоновані за матеріалами досліджень висновки у повній мірі висвітлюють результати виконання поставлених завдань.

Автором використано достатню кількість фахових літературних джерел, наукова спрямованість яких відповідає тематиці дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження складається із вступу, п'яти логічно пов'язаних розділів, висновків та списку використаних джерел за окремими розділами, загальних висновків та додатків. Основний зміст роботи викладено на 360 сторінках.

Отримані в дисертаційному дослідженні результати є обґрунтованими і достовірними.

Новизна основних наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації.

Ретельний аналіз дисертації та автореферату, дає можливість погодитися з наступними положеннями, які винесені автором на захист на предмет наукової новизни і відображають його особистий внесок:

вперше розроблено індикатори оцінювання ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі, в основу яких покладено авторську економетричну модель, що *забезпечує* нівелювання суб'єктивності і односторонньої направленості існуючих моделей за рахунок синтезу якісних та кількісних елементів, *ґрунтується* на потенційних можливостях розробки інструментів, механізмів, підходів, спрямованих на мотивування бізнесу до реалізації соціально – відповідальних стратегій розвитку у бізнес – середовищі підприємств туристичної галузі України;

вперше *систематизовано* підходи (види спеціалізацій) туристичних підприємств до реалізації соціальних функцій, які *покладено* в основу кластерного аналізу; *науково обґрунтовано* кількісну обмеженість орієнтації підприємств туристичної галузі України на задоволення соціальних потреб населення; *доведено*, що оператори ринку туристичних послуг реалізують виключно масові стандартизовані послуги, які слабо корелюють із задоволенням соціальних потреб;

вперше *науково обґрунтовано*, що повноцінна реалізація внутрішніх соціальних функцій туристичного підприємства позитивно впливає на кінцеві фінансові показники його діяльності, *виступає* у якості форми благодійності та форми організації туристичного бізнесу, *свідчить* про корпоративну соціальну відповідальність, що у сукупності розрахунково доведено шляхом використання кореляційних залежностей та регресійних моделей;

вперше розроблено концептуальну модель розвитку соціальної діяльності туристичних підприємств, яка, на відміну від існуючих, *ґрунтується* на врахуванні систематизованих проблем соціальної діяльності, функцій управління і складових корпоративної соціальної відповідальності; *забезпечує* застосування адміністративно – економічних методів вирішення проблем соціальної діяльності туристичних підприємств, які виявлено в процесі соціологічного дослідження;

удосконалено науково – методичний підхід до дослідження соціальних детермінант підприємницької діяльності, який, на відміну від існуючих, *ґрунтується* на авторській методологічній концепції використання системно структурованої групи методів (філософські, загальнонаукові, приватні, спеціальні методи, соціологічні) та *забезпечує* можливість використання наукової концепції економічної антропології;

удосконалено методологічні основи дослідження соціальних детермінант діяльності туристичних підприємств, які, на відміну від існуючих, *враховують* соціальне підприємництво як підприємницьку діяльність, що *спрямована* на мінімізацію або виключення проблем соціального характеру, *включає* специфічний набір характеристик і ознак підприємницької діяльності в сфері туристичних послуг (соціальні дії, інноваційність, самоокупність, фінансова стійкість, масштабність, типажність, ринковий підхід);

удосконалено організаційний механізм діяльності туристичних підприємств, який, на відміну від існуючих, *виокремлює* напрями діяльності соціального вектору спрямування (освітній туризм, медичний, історико-культурні види туризму, «зелений» туризм, дитячий туризм, туризм для осіб з обмеженими можливостями), що *дозволяє* визначити послуги туристичних підприємств як важливу соціальну детермінанту;

удосконалено наукові підходи до визначення напрямів удосконалення соціальної діяльності туристичних підприємств, які *ґрунтуються* на методах соціологічного дослідження проблем та детермінант розвитку соціальної діяльності туристичних підприємств і *дозволяють запропонувати* авторські напрями вдосконалення діяльності туристичних підприємств, що враховують соціальну складову цього виду діяльності;

дістали подальшого розвитку організаційно-економічні складові проектного маркетингового менеджменту, що застосовуються в управлінні збутом послуг туристичних підприємств, які, на відміну від існуючих, *ґрунтуються* на застосуванні систематизованого комплексу підходів (стратегічного та проектного управління, продуктових, процесних та технологічних інновацій) у процесі збуту туристичного продукту; *формуванні* віртуальної структури збуту, що, у сукупності, *підвищує ефективність* збутової діяльності, *дозволяє* утримувати конкурентні позиції підприємств туристичної галузі та *спрямовані* на зростання прибутковості;

дістав подальшого розвитку організаційний механізм використання маркетингових інновацій в діяльності туристичних підприємств, який, на відміну від існуючих, *полягає* у використанні новітніх технологічних процесів та ресурсів збуту туристичного продукту (електронне інформування, електронне бронювання та конструювання турів, ретаргетинг); *застосуванні*

мобільних додатків та он-лайн аналітики; *розширенні* сфери впровадження інноваційних напрямів Інтернет-інформування споживачів туристичних продуктів (блоги, соціальні мережі, тематичні форуми, пошукові системи та сайти, купівля посилань, контекстна реклама, лінкбайтинг, RSS);

дістали подальшого розвитку напрями використання інформаційних систем в діяльності туристичних підприємств, які, на відміну від існуючих, *зорієнтовані* на використання переваг аутсорсингу, маркетингову, реклами, *спрямовані* на інформатизацію бухгалтерського обліку, фінансової аналітики у сфері туристичних послуг, економічного обґрунтування нових проектів;

дістали подальшого розвитку наукові підходи до розвитку туристичних підприємств, які, на відміну від існуючих, забезпечують реалізацію соціальних функцій та вирішення завдань перспективного розвитку туристичного підприємства (формування сучасної нормативно-правової бази визначення і впровадження нових технологій; надання економічної та юридичної інформації; інтеграція у світове туристичне співтовариство; формування чіткого уявлення про важливість значення туризму як пріоритетного напрямку економіки; налагодження партнерства у підсистемі «уряд країни – місцеві органи влади - туристичні підприємства»);

дістали подальшого розвитку перспективні соціальні напрями діяльності туристичних підприємств, які, на відміну від існуючих, *ґрунтуються* на приєднанні до глобальних соціальних ініціатив; *дозволяють* туристичним підприємствам підтримувати ініціативи UNWTO («Біорізноманіття», «Заходи в сфері протидії зміні клімату», «Глобальна ініціатива туризму», «Енергоефективні рішення в готелях», «Єдина планета», «Ефективність ресурсів у туризмі», «Малі острові, що розвиваються», «Сприяння подорожам»);

дістали подальшого розвитку напрями реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств, в основу яких, на відміну від існуючих, покладено «Концепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року», що дозволило визначити та обґрунтувати пріоритетні напрями: постійне надання рекомендацій туристичним підприємствам з боку державних органів влади, міжнародних організацій в сфері екологічної відповідальності; формування системи нефінансової звітності; залучення до участі в національній системі подолання корупції; участь у заходах щодо захисту прав споживачів; дотримання умов та принципів сталого розвитку і підтримка інноваторів.

Значення результатів дисертаційного дослідження для науки і практики, рекомендації щодо їх подальшого використання.

Науково-практичні розробки і рекомендації в частині формування привабливості туристичної сфери регіону застосовано в діяльності Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації (довідка від № 657 від. 27.04.20);

Аналіз функціонування національних моделей державного управління системою туристичного бізнесу та запровадження методів захисту прав клієнтів туристичних компаній було прийнято до впровадження в Головному управлінні Держпродспоживслужби України в Дніпропетровській області (довідка № 08/9046 від 04.06.2018);

Аналіз матеріалів щодо Розробка методики оцінки ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі України було застосовано в діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «OLDI TRAVEL» (довідка від 11.06 2019 № 345 / 054);

Напрями реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» було використано в практичній роботі Товариства з обмеженою відповідальністю Експо-центр «МЕТЕОР» (довідка від 12.05 2019 № 214 / 89У);

Наукові підходи щодо розвитку діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації було прийнято до впровадження в товаристві з обмеженою відповідальністю «Паспорту» (довідка від 14.02 2020 № 112/49У);

Окремі питання вдосконалення системи оздоровчого туризму було впроваджено в діяльність Товариства з обмеженою відповідальністю «Санаторій «Курорт Орлівщина» (довідка від 14.03 2020 № 210/32Л);

Удосконалення соціальної функції та соціальних програм туристичного підприємства у напрямі сталого розвитку було використано в діяльності ФОП «Бахадурзаде» офіційного представника туристичної кампанії «Поїхали з нами» (довідка від 11.03 2020 № 243/ 034);

Матеріали дисертаційної роботи було використано в діяльності Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» при викладанні дисциплін «Менеджмент в туристичних підприємствах», «Економіка туристичних підприємств» та під час підготовки курсових та дипломних робіт, (довідка № 12/02-11/50 від 03.06.20 р.).

Дискусійні положення і зауваження.

Визначаючи в цілому роботу як ґрунтовну та фахову, вважаю за доцільне і необхідне висловити зауваження та положення дискусійного характеру:

1. Досліджуючи теоретико-методологічні основи сукупності соціальних процесів та напрями гармонізації соціального простору автор виокремлює такі суспільно-наукові концепції соціального розвитку та регулювання економічних процесів як сцієнтизм, економічна антропологія, типологія суспільства, еволюція культур та занепад цивілізацій, постмодернізм, теорія еліт, «циркуляція» еліт, соціальні конфлікти. Однак, в тексті п.1.1. не наведено пріоритетність дослідження цих теорій та необхідність дослідження саме цих теорій в науковій роботі з економічних наук.

2. В таблиці 1.3. автор надає порівняльну характеристика

традиційного, корпоративного та високотехнологічного підприємництва. Слід пояснити, чому саме ці види підприємства є об'єктом наукового дослідження в контексті соціальної діяльності туристичних підприємств.

3. На рис. 2.1 розглядається модель формування збутової політики (стратегії) туристичного підприємства в ринкових умовах господарювання. В цій моделі не виділено блоки, що пов'язані зі збутом туристичних послуг соціального характеру, або методи стимулювання працівників туристичних підприємств у відповідності до підвищення результатів праці та їх соціальні гарантії (соціальні пакети).

4. Є доцільним рекомендувати автору в таблиці 2.8 «Критерії оцінки туристичного сайту» рекомендувати автору серед критеріїв виокремити показники соціальності сайту, або наявності туристичних програм соціального напрямку.

5. Аналізуючи зміст таблиці 3.2 «Розподіл відповідальності держави та приватних підприємств у туристичній індустрії» необхідно визначити більш конкретну соціальну складову приватних туристичних підприємств, ніж у сфері відповідальності держави. Хоча приватні туристичні підприємства повинні працювати в рамках соціальних концепцій, які формує та підтримує держава, тому зміст цієї таблиці потребує додаткових пояснень.

6. В п. 4.1. дисертації перед тим як аналізувати характеристику експертних оцінок щодо важливості факторів системи реалізації соціальних функцій на підприємстві на основі авторської економетричної моделі, необхідно було більш детально обґрунтувати кваліфікацію експертів, на думку яких спирався автор в процесі проведення дослідження.

7. Запропонована автором в п. 5.3 Концептуальна модель розвитку соціальної діяльності туристичних підприємств відповідно до функцій управління та корпоративної соціальної відповідальності базується на співставленні функцій управління, проблем діяльності туристичних підприємств України, методів стимулювання розвитку соціальної діяльності туристичних підприємств. На мій погляд, обов'язковою складовою такої моделі повинні були стати законодавчі та нормативні акти, що діють в сфері туристичної діяльності та регулюють соціальні процеси.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження в опублікованих працях та авторефераті.

Положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження опубліковані у 43 наукових працях, серед них: 1 одноосібна монографія, 2 колективні монографія, 19 статей у наукових фахових виданнях, 5 статей в іноземних виданнях, 3 статі в інших виданнях, 13 публікацій в збірниках наукових праць та матеріалах конференцій. Загальний обсяг публікацій, що належить особисто автору складає 37,22 д.а. Публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційної роботи. Перелік опублікованих праць за темою дисертації відображає повноту виконаних робіт у цій частині відповідно до вимог МОН України. Матеріали та висновки кандидатської дисертації здобувача при підготовці цієї дисертації не використовувалися.

Автореферат дисертації є цілком ідентичним за змістом та структурою, у повній мірі відображає основні положення дисертаційної роботи. Таким чином,

автором дотримані вимоги МОН України щодо кількості публікацій, повноти опублікованих результатів тим, що містяться в дисертації і виносяться автором на захист, апробованості її основних положень, ідентичності автореферату і дисертації.

Загальний висновок по дисертаційній роботі щодо її відповідності встановленим вимогам.

Дисертація Джинджояна Володимира Вергаровича «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми», представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), є завершеною науковою працею, яка має спрямована на вдосконалення економіки та управління туристичними підприємствами. Автором вирішено важливу наукову проблему – функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми з урахуванням структурних детермінант діяльності.

Теоретичний напрям і практична спрямованість дисертації, глибина дослідження, отримані наукові результати, рівень подання матеріалу, перелік публікацій віддзеркалюють наявність теоретичних, методичних та аналітичних наукових розробок, які є предметом захисту докторської дисертації за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Дисертація Джинджояна Володимира Вергаровича «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми» за масштабністю та глибиною дослідження, рівнем наукової новизни одержаних результатів і їхньою практичною цінністю відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями згідно Постанови від 19.08.2015 р. № 656), що висуваються до дисертацій, а її автор – Джинджоян Володимир Вергарович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Офіційний опонент:

завідуюча кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Національного університету «Запорізька політехніка, д.е.н., професор

 А.М. Ткаченко

